

Leiderschap en de krachtmeting tussen personen en ideeën.

Machiel Keestra (column t.b.v. radioprogramma Swammerdam, 9 December 2012 – voor streaming audio: www.amsterdamfm.nl)

Leiderschap staat weer hoog op de publieke agenda: zowel de wereldwijde betrokkenheid bij de Amerikaanse presidentsverkiezingen, als de bezorgheid om de worstelingen in de Arabische wereld met nieuwe vormen van leiderschap en de verbijstering in ons land om de vrolijke afwisseling tussen extreem verschillende kabinetten onder leiding van een al te flexibele premier Rutte demonstreren dat wij als burgers beseffen dat ook in democratische gemeenschappen leiders nog steeds belangrijk zijn en in grote mate onze gemeenschappelijke idealen en ambities belichamen. Daarbij is het dus niet alleen hun dominantie bij de verkiezingsstrijd die ons interesseert maar zeker ook de integriteit waarmee zij vervolgens leiding geven aan ons. Dat wil zeggen, leiding geven aan hun kiezers, ofwel aan hun ‘constituency’ –zoals de Amerikanen mooi zeggen- , aan de mensen die hen in staat gesteld hebben om leiding te nemen. Aan de uiteenlopende reacties op die verkozen leiders kunnen we aflezen hoe gedifferentieerd de verhoudingen tussen individuele burgers en de personen die hen leiden kunnen zijn. Zo gedifferentieerd dat we ook verschillende theorieën kunnen gebruiken om aspecten van die verhoudingen te verklaren. Sommige theorieën richten zich daarbij op ethische aspecten van leiderschap, andere proberen historische ontwikkelingen te verklaren, nog weer andere wijzen op biologische factoren die ook ons nog parten spelen op dit terrein.

Dat theoretische pluralisme zien we reeds in de antieke oudheid, waar de democratie haar eerste geboorte ervoer. En die jeugd van de democratie was niet zonder groeistuipen: staatsgrepen, moorden, intriges, rechtszaken vanwege corruptie en vele oorlogen maken duidelijk dat vanaf het begin democratisch leiderschap een moeizame kwestie is. De theoretische verschillen in inzicht reflecteren dan ook die moeilijkheid.

Zo zijn er verschillende theorieën over de doelen, normen en waarden die een leider voor ogen moet houden. Plato bepleit in zijn dialoog over de Politeia - de eerste gerichte analyses van de publieke zaak en het leiderschap – het leiderschap door de filosoof-koning omdat die zijn oog standvastig gericht houdt op onveranderlijke waarden en principes en zich dus niet laat meeslepen door al te wereldse en vergankelijke behoeften en doelen, zoals dat de gewone wereldse burger overkomt.

Diens leerling Aristoteles geloofde niet in dergelijke principes en dus ook niet in het bijbehorende leiderschap, maar bepleitte juist een zekere vorm van democratie. De bron van succesvol en bestendig leiderschap ligt namelijk uiteindelijk in de gemeenschap en dus moeten ook de doelen en waarden door die gemeenschap onderschreven kunnen worden. Een dergelijke consensus kan eigenlijk alleen bereikt worden als iedereen zijn ogen gericht houdt op: ‘politikon agathon to dikaion’ (Pol. 1282 b 16-17), dat wil op ‘het politiek optimale in de vorm van rechtvaardigheid’. Kortom, een cruciaal verschil met de Platoonse focus op tijd- & plaatsloze principes, is dat volgens Aristoteles een leider waarden en doelen formuleert die passen bij de capaciteiten van de bestaande gemeenschap en richting geeft aan de verdere ontwikkeling daarvan. Die waarden en doelen moeten dus onderschreven worden door de burgers. Dus, betoogde Aristoteles, ook al zijn de meeste burgers misschien individueel niet zo verstandig en wijs als zo’n filosoof-koning, met elkaar vormt zo’n groep van burgers potentiëel toch een gemeenschap die verstandige beslissingen kan

nemen. Bovendien is een leider die zich niets aantrekt van de doelen en waarden van de burgers geen lang leven beschoren, zo leerde de Griekse geschiedenis met vele vermoorde en verbannen despoten en tyrannen reeds. Elke leider kan uiteindelijk slechts leiden bij gratie van diens acceptatie door de burgers – immers zijn ‘constituency’.

De politieke geschiedenis wordt dus gedeeltelijk door doelen, idealen en waarden bepaald. Maar hoe zit het dan met het inzicht dat het vaak ook lichamelijke dominantie en eigenbelangen zijn die de politiek beïnvloeden? De evolutionaire psychologie toont toch aan hoe die ook een rol spelen? Inderdaad spelen ook die mee in de politiek en zien we vaak juist twee parallelle krachtmetingen: een krachtmeting tussen personen en een krachtmeting tussen de ideeën die zij presenteren. De spanning hiertussen is bijvoorbeeld ook te herkennen in de gebeurtenissen rond de Franse Revolutie van 1789 en de periode van bloedige terreur die daarop volgt. Mede daardoor geïnspireerd beschrijft de filosoof Hegel hoezeer meerdere bronnen of fundamenteën van leiderschap van belang zijn tijdens de verschillende periodes van de mensheidsgeschiedenis en dat een effectieve leider op meerdere manieren moet laten zien dat hij minder aan zijn eigenbelang of zelfbehoud hecht dan zijn rivalen of dan de burgers waaraan hij - of zij, natuurlijk - leiding geeft.

In eerste instantie gaat het dan om leiders die niet bang zijn om hun leven op het spel te zetten in de strijd met hun opponent, zo betoogt Hegel in zijn analyse van de dialectiek tussen meester en knecht. Wanneer bijvoorbeeld een knecht niet langer bang is voor zijn meester en niet langer uitsluitend gericht op zelfbehoud blijft, dan kan hij zijn meester effectief bestrijden. Immers, die meester houdt juist knechten omdat hij zelf een afkeer heeft van lichamelijke inspanning – laat staan dat hij een lichamelijke strijd op leven en dood zou durven te leveren, terwijl de knecht daarbij nauwelijks iets te verliezen heeft omdat hij toch al onvrij is vanwege zijn knechtschap. Het leiderschap dat zou berusten op een dergelijke lichamelijke strijd is het leiderschap zoals de evolutionaire psychologie dat vooral in het vizier heeft, waarbij lichamelijke dominantie uiteindelijk bepalend is. Niet voor niets hebben evolutionair psychologen aangetoond dat het lengteverschil tussen rivaliserende presidentskandidaten correleert met de uitslagen in de meeste Amerikaanse verkiezingen: de langste kandidaat krijgt vaak de meeste stemmen.

Maar Hegel's analyse wijst ons erop dat moderne leiders die dominantie ook op andere terreinen moeten demonstreren, hetgeen heel andere vaardigheden vereist. Het moderne leiderschap meer vereist dan bereidheid om zijn lichamelijke belangen in de waagschaal te stellen. Aan de hand van historische gebeurtenissen betoogt Hegel dat in de moderne tijd een leider – koning, of anderszins – ook een kritische reflectie en distantie ten opzichte van zijn doelen en waarden moet kunnen opbrengen. Met een zekere ironie zichzelf beschouwend zal hij nog meer het vertrouwen van zijn achterban verkrijgen. Maar, voegt Hegel toe, zo'n zelfkritische leider kan zijn rol alleen blijven spelen als de burgers van zijn gemeenschap uiteindelijk ook individueel een dergelijke kritische zelfreflectie kunnen opbrengen ten behoeve van de verwerkelijking van het politieke doel van een rechtvaardige ontwikkeling van hun gemeenschap. Tot zo'n houding van onzelfzuchtigheid kan een leider inspireren, indien hij tenminste zelf op authentieke en integere wijze het goede voorbeeld geeft. Kortom: Hegels analyse wijst erop dat in een moderne samenleving wij meer dan alleen lichamelijke vormen van vechtlust en overwicht willen zien in onze leiders en dat zij ons ook dienen te inspireren met doelen en waarden die onze zelfzuchtigheid overstijgen.

In termen van onze huidige politieke situatie betekent dat dat we van onze leiders bijvoorbeeld zouden moeten verwachten dat die ons inspireren om ons in te blijven zetten voor een rechtvaardige samenleving van de toekomst – dat ook toekomstige generaties kunnen floreren in een duurzame en vreedzame wereld. Het is duidelijk dat dat een leiderschap vereist dat niet zo goed te voorspellen en verklaren is in evolutionair psychologische termen. Vandaar dat ik eindig met een hypothese die ook de luisteraar kan blijven toetsen: voorzover de evolutionaire psychologie succesvol is als politieke wetenschap, in die mate moeten we ons zorgen maken over de politieke situatie waarin we ons bevinden omdat die situatie blijkbaar beheerst wordt door een vorm van zelfzuchtigheid die onze ontwikkeling als politieke gemeenschap uiteindelijk in de weg zal blijken te staan.